

Michěk, Josef

Tendence vývoje pracovních sil v československém zemědělství

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. G, Řada sociálněvědná. 1965, vol. 14, iss. G9, pp. [103]-118

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/111633>

Access Date: 20. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JOSEF MICHEK

TENDENCE VÝVOJE PRACOVNÍCH SIL
V ČESKOSLOVENSKÉM ZEMĚDĚLSTVÍ

Jednou z hlavních příčin nepříznivého stavu naší zemědělské výroby je, podle názoru našich teoretiků, nedostatek pracovních sil, který způsobuje nedostatečné využití těch potenciálních možností, jež v zemědělství skrytě existují. V této souvislosti se však naskýtají otázky: dá se mluvit o nedostatku pracovních sil jako o jevu absolutním a chronickým, nebo jde o nedostatek rázu relativního? Kde jsou rezervy, jež by byly s to do značné míry kompenzovat nedostatečný počet a nevyhovující strukturu pracovních sil? Pokusíme se zde na tyto otázky odpovědět.

V předválečném období trpěly téměř všechny státy Evropy agrární přelidněností, Československo nevyjímaje. Avšak již v průběhu druhé světové války byla tato přelidněnost téměř likvidována, i když způsobem násilným, nepřirozeným.

Nebývale vysoké tempo rozvoje našeho poválečného znárodněného průmyslu si vyžádalo přesun pracovních sil ze zemědělství do průmyslu. Tento odliv pracovníků ze zemědělství vycházel již z předpokladů jednotlivých etap rozvoje národního hospodářství. Jednalo se tudíž o odčerpávání plánovitě. Tato plánovitost však brzy překročila rámec plánu a nabyla prvků živelnosti. V letech 1946—1952 odešlo ze zemědělství do průmyslu a jiných odvětví národního hospodářství celkem 950 000 osob. Úbytek byl způsoben částečně odsunem Němců z pohraničních oblastí (340 000 stálých zemědělských pracovníků), ale hlavně silným rozmachem kolektivizace a vysokými plány rozvoje průmyslu. V období let 1952—1955 se situace poněkud zlepšila, avšak v letech 1955—1960 se počet pracovníků v zemědělství opět snižuje téměř o půl miliónu osob. Právě v tomto období se živelnost projevuje nejmarkantněji. Např. v posledních třech letech druhé pětiletky místo původně předpokládaného celkového úbytku 169 000 pracovníků odešlo ze zemědělství 335 000 pracovníků, tudíž dvojnásobný počet. Porovnáme-li dnešní stav se stavem předválečným, vypadá situace takto: v roce 1936 pracovalo v našem zemědělství 3 298 000 osob a na jednoho pracovníka připadalo 2,4 ha zemědělské půdy. V roce 1962 pracovalo v našem zemědělství 1 276 000 osob a na jednoho pracovníka připadalo 5,7 ha zemědělské půdy.

Jak si dále ukážeme, odliv více než 2 miliónů pracovníků ze zemědělství do průmyslu bylo by možno pokládat za zcela přirozený a pokrokový jev, kdyby nešlo o hrubou deformaci věkové struktury pracovníků, která je i nadále zostřována narůstáním rozdílů hmotné zainteresovanosti mezi zemědělstvím

a ostatními odvětvími národního hospodářství, dnes naprosto nevyhovující kvalifikací zbylých pracovníků, otázku bytovou, kulturní aj.

Ze vývoj věkové struktury je v našem zemědělství velmi povážlivý, ilustruje následující tabulka:

Tabulka 1

Změny věkové struktury stálých pracovníků v zemědělství

Věková skupina v letech	V tis. osob			Index 1962 1936	V %		
	1936	1956	1962		1936	1956	1962
15—19	438,7	144,0	55,8	12,7	13,3	7,8	4,2
20—49	1945,8	984,0	598,5	30,7	59,0	53,5	45,0
50—59	481,5	445,0	324,5	67,4	14,6	24,2	24,4
nad 60	432,0	266,0	351,0	81,3	13,1	14,5	26,4
Celkem	3298,0	1839,0	1330,0	40,3	100,0	100,0	100,0

Vidíme tedy, že podíl pracovníků nejproduktivnější věkové skupiny 20—49-letých činil v r. 1936 celkem 59 %, v roce 1956 klesl na 55 % a v roce 1960 činil již jen 45 % z celkového počtu pracovníků při jejich absolutním úbytku. Nutno zdůraznit, že tato situace je příznačná především pro JZD a je o něco horší, než činí celostátní průměr. Relativně lepší je situace ve státních statcích. Podíl pracovníků do 40 let činí zde 48 % z celkového stavu pracovníků, zatímco ve družstvech 30 %. Podíl mužů starších 60 let činí ve státních statcích 12,5 %, u družstev 25,5 %, a žen 7,2 % proti 14,3 % v družstvech.

Také kvalifikace pracovníků zemědělství je neuspokojivá.

Je všeobecně známo, že počet kvalifikovaných odborníků v zemědělství je absolutně i relativně (k počtu kvalifikovaných pracovníků) menší než v průmyslu a jiných odvětvích. V r. 1960 připadalo na tisíc osob trvale činných v zemědělství celkem 6,8 vysokoškoláků (z toho na Slovensku jen 0,7); v průmyslu činil tento počet 12,4. Ještě výrazněji se projevuje tato diference v počtu středoškoláků. V zemědělství připadalo na tisíc trvale činných pracovníků 10 středoškoláků (z toho na Slovensku 3,3); v průmyslu 80,5, což je osminásobek počtu v zemědělství.² Nadto působí negativně ještě odchod zemědělských odborníků do jiných odvětví. Na počátku šedesátých let byla celá čtvrtina zemědělských odborníků zaměstnána mimo zemědělství. Z celkového počtu 7697 vysokoškolsky vzdělaných odborníků je jen 31 % zaměstnáno přímo ve výrobních organizacích. Ostatních 69 % těchto vysoce kvalifikovaných pracovníků je zaměstnáno mimo výrobní sféru. Podle toho také vypadá situace bezprostředně v zemědělské výrobě. Tak např. v okrese Brno-venkov připadalo v roce 1961 na 14 099 družstevníků jen 36 odborníků s vysokoškolským vzděláním a 120 pracovníků s odborně technickým vzděláním. Ze 135 předsedů JZD v bývalém brněnském kraji má jen 6 vysokou školu a 56 předsedů je bez jakéhokoliv odborného vzdělání. Ostatní mají většinou nižší vzdělání; ze 103 hlavních agronomů je bez odborného vzdělání 27, ze 115 hlavních zootechniků 36 atd.³ Vycházíme-li z předpokladu, že většina těchto pracovníků má jistou

zemědělskou praxi, nelze je jistě pokládat za zcela nekvalifikované. Jejich praxe (a tudíž i kvalifikace) se však uskutečňovala v podmínkách zemědělské malovýroby, což jim ovšem nemohlo dát potřebnou kvalifikaci pro socialistickou velkovýrobu. Takováto kvalifikace působí spíše negativně a mnohdy je jednou z nejvážnějších překážek rychlého zavádění moderní techniky, velkovýrobní technologie a organizace práce v zemědělských podnicích. Tato empirická kvalifikace je do jisté míry překonávána mimořádnými formami odborného studia v různých kursech. Účinky takových školení jsou však nepatrné hlavně na státních statcích, neboť kvalifikační zkoušky zde mají bezprostřední vliv na zařazení do příslušné kvalifikační třídy — podobně jako v průmyslu. V JZD se však toto odborné školení většinou neprojeví na výši odměny, proto i zájem je poměrně malý. Pokud se pak pracovníci JZD zúčastňují tohoto způsobu odborného doškolování, jde většinou o mladé lidi, kteří nemají na řízení zemědělské výroby zdaleka takový vliv jako starší pracovníci s malovýrobní zkušeností.

Pouze nepříznivým stavem pracovních sil však nelze vysvětlit neutěšený stav našeho zemědělství, které zaostalo za vyspělými kapitalistickými zeměmi tak, že do jisté míry neguje dalekosáhlé úspěchy v průmyslu a jiných odvětví národního hospodářství a diskredituje socialismus jako nejpokrokovější společenský řád. Vždyť i v kapitalistických státech byl zaznamenán neobyčejně rychlý absolutní i relativní pokles pracovníků v zemědělství. Tak např. v USA klesl za posledních 20 let již i tak relativně nízký počet zemědělských pracovníků o 4 milióny osob. V zemích EHS se zmenšil počet pracovníků v zemědělství ve srovnání s předválečným obdobím asi o 4,5 miliónu osob. V Kanadě a rovněž tak i ve Švédsku opustilo zemědělství půl miliónu pracovníků. Zemědělská výroba v těchto zemích jako celku však stoupá. Rychleji než u nás stoupá v těchto zemích také produktivita práce na jednoho pracovníka, přestože úbytek pracovníků byl menší. Svědčí o tom následující tabulka:

Tabulka 2

Indexy počtu pracovníků a produktivity práce v zemědělství vybraných zemí⁴

Země	Index pracovníků		Index produktivity práce (zemědělské produkce na 1 pracovníka)	
	předválečná úroveň	1958	průměr let 1949—1953	průměr let 1954—1958
ČSSR	100	53	100	110
NSR	100	73	100	145
Dánsko	100	67	100	137
Belgie	100	62	100	121

Specifická, přesto však poučná je pro nás situace v Dánsku, v zemi s nejvyšším zemědělstvím na světě. Přestože zde každým rokem odchází ze zemědělství mnoho lidí, produkce se rok od roku zvyšuje. Roku 1955 bylo v průmyslu 26,2 % činných osob a v zemědělství 22,9 %, v roce 1963 bylo však v průmyslu zaměstnáno již 30 % a v zemědělství jen 18 % pracovníků. Tedy

tendence přibližně stejná jako v ČSSR. Podíl osob zaměstnaných v průmyslu je u nás sice o něco vyšší, avšak současně máme i větší podíl osob zaměstnaných v zemědělství. Poměr mezi počtem zaměstnaných v průmyslu a v zemědělství je prakticky stejný jako v Dánsku.

Z uvedeného srovnání totiž vyplývá, že potíže v našem zemědělství mají hlubší kořeny. Vyplývají především z toho, že změny ve výrobních vztazích v zemědělství probíhaly nepoměrně rychleji než růst výrobních sil. Nic nebude platné, budeme-li tvrdit, že za socialismu nemůže vzniknout rozpor mezi výrobními silami a výrobními vztahy (díky objektivně působícím ekonomickým zákonům), když sama praxe nám dokázala opak. Naše zemědělství (a nejenom naše) je klasickým příkladem toho, kam může přivést slepá víra v objektivnost socialistických ekonomických zákonů, jejich přímá fetišizace, a na druhé straně nedoceníení subjektivních vlivů při uskutečňování socialismu. Jsme v situaci, kdy v našem zemědělství rozpor mezi výrobními silami a výrobními vztahy existuje, prakticky působí a negativně se promítá do všech oblastí národního hospodářství. Praktický projev tohoto rozporu je zde ovšem zcela opačný než za kapitalismu, kde soukromokapitalistické výrobní vztahy brzdí rozvoj výrobních sil. V našem případě naopak slabě rozvinuté výrobní síly v zemědělství nám znemožňují efektivně využít předností socialistických výrobních vztahů, které se již příliš odpoutaly od své materiálně technické základny a od výrobních sil vůbec. V důsledku kolektivizace jsme negovali kapitalistické stimulatory a hybné síly výroby (zákon hodnoty, nelítostnou konkurenci atd.), avšak v důsledku podcenění významu materiální zainteresovanosti se nám nepodařilo nahradit tyto stimulatory novými, efektivnějšími, tak jako tomu bylo v průmyslu.

Na několika praktických příkladech se pokusíme odhalit „záhadu“, proč ve vyspělých kapitalistických zemích dosahují v zemědělství lepších výsledků než my, ačkoliv máme z hlediska plánované ekonomiky a pokrokovějších výrobních vztahů všechny předpoklady, aby tomu bylo opačně. Tím zároveň vyplnou i rezervy, které mohou do značné míry kompenzovat relativní nedostatek pracovních sil v zemědělství.

Náš stát věnoval a věnuje velké finanční a materiálové prostředky na rozvoj zemědělství. Avšak nesmíme zapomínat, že kolektivizace zemědělství znamenala rozrušení a vyřazení (pro velkovýrobní upotřebení) převážné části malovýrobního fixního kapitálu ve formě strojů, provozních objektů atd., což v celostátním měřítku znamenalo mnohemiliónové částky statisticky nepodchytilené. Ty objekty (chlěvy, vepřiny), které byly v počátečních fázích budování JZD provozně využity, se stávaly brzdícím elementem velkovýroby. Tyto ztráty bylo nutno nahradit novými základními fondy, přičemž nelze opomíjet velké nároky na investice v průmyslu. Investiční proporce ilustruje tabulka 3, z jejíž číselných ukazatelů vyplývá, že do průmyslu bylo za období 1950 až 1959 vloženo na 1 pracovníka dvakrát více investic než do zemědělství. Tak vypadá situace z hlediska celkového porovnání. V tabulce je však nápadné, že hodnota strojů na jednoho pracovníka činila v zemědělství 5954 Kčs a v průmyslu 23 414 Kčs, což je čtyřikrát více, zatímco hodnota staveb na jednoho pracovníka v zemědělství činila 20 298 Kčs a v průmyslu 44 417 Kčs, tj. přibližně dvakrát více. Porovnáme-li sumu investic do zemědělství samostatně, vidíme, že částka vložená na jednoho pracovníka do staveb trojnásobně převyšuje částku vloženou do strojů. Tento fakt lze objasnit tím, že v průběhu kolektivizace bylo nutno zaměřit úsilí především na výstavbu takových zemědělských zařízení, která by

umožňovala soustředit zemědělskou výrobu. Jednalo se hlavně o výstavbu kra-
vinů, vepřinů, skladišť, silážních jam apod. Je přirozené, že čím dříve byl
sveden dobytek do společných stájí, tím méně bylo ztrát a tím rychleji se
upevňovaly socialistické výrobní vztahy.

Tabulka 3

Srovnání investic na jednoho pracovníka v zemědělství a v průmyslu provedených v letech 1950—1958⁶

Hodnota	Průmysl		Zemědělství	
	absol.	v %	absol.	v %
Počet pracovníků v 1000 (1959)	2 203	—	1 608	—
Hodnota strojů na 1 pracovníka	23 414	100	5 954	25,4
Hodnota staveb na 1 pracovníka	21 033	100	14 344	68,3
Hodnota strojů a staveb	44 417	100	20 298	45,7

Zcela jiná situace byla v kapitalistických státech, kde malovýrobní soukromo-
kapitalistický způsob výroby zůstal zachován nehledě na koncentraci zemědělské
výroby v důsledku konkurenčního boje. Avšak právě tento konkurenční boj
nutil kapitalisty k obnově fixního kapitálu v zemědělství, tj. k investicím, a to
především do strojů a zařízení.

Tabulka 4

Vývoj investic do zemědělství v některých kapitalistických státech⁶

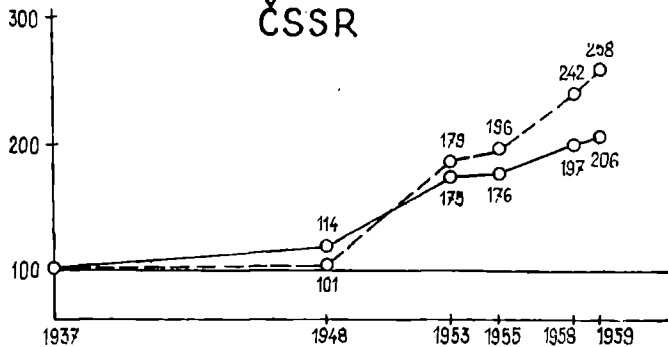
Země	Vývoj podílu investic do strojů a zařízení v %		
	1953—1955	1956—1958	1959
Velká Británie	56,8	56,6	57,0
Švýcarsko	40,1	46,0	50,1
Švédsko	72,4	70,0	65,2
Belgie	74,2	70,5	70,7
NSR	78,8	74,8	72,6
Nizozemí	38,4	41,8	52,5
Francie	64,2	67,7	71,9
Dánsko	45,2	43,3	50,0

Tato různá investiční politika v zemědělství se projevila v tom, že ve vyspě-
lých kapitalistických státech roste od padesátých let produktivita práce v země-
dělství rychleji než v průmyslu, zatímco v ČSSR je tomu opačně (viz graf 4).

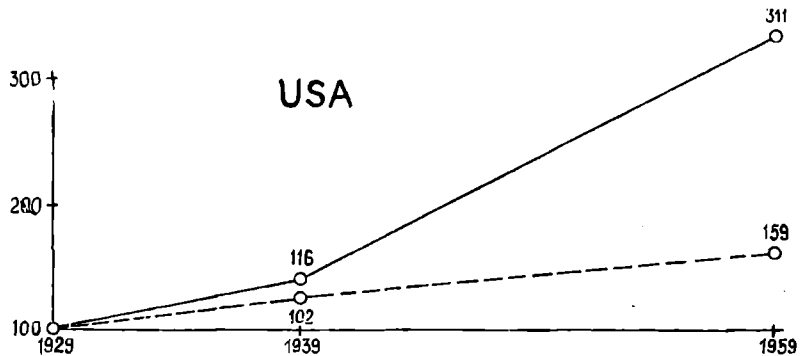
Je pochopitelné, že tento nepoměr v růstu produktivity práce měl za následek
i nižší tempo růstu mezd v zemědělství ve srovnání s jinými odvětvími národ-
ního hospodářství (viz graf 3).

Není bez zajímavosti, že Marx tuto vývojovou tendenci předpověděl již v polovině mi-
nulého století, kdy v této souvislosti napsal: „... při primitivním předkapitalistickém způsobu
výroby bylo zemědělství produktivnější než průmysl, protože příroda se zde účastní práce
člověka jako stroj a organismus v době, kdy v průmyslu se síly přírody ještě téměř úplně
nahrazují lidskou silou...“ Marx dále rozvíjí tuto myšlenku a říká: „V bouřlivém období
kapitalistické výroby je rozvoj produktivity průmyslu ve srovnání se zemědělstvím velmi
rychlý, třebaže rozvoj průmyslu také předpokládá, že v zemědělství došlo již k značné
změně ve vztahu konstatního a variabilního kapitálu, tzn. že předpokládá, že masa lidí byla

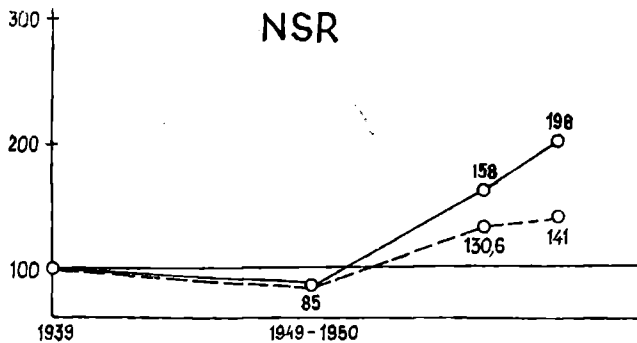
ČSSR

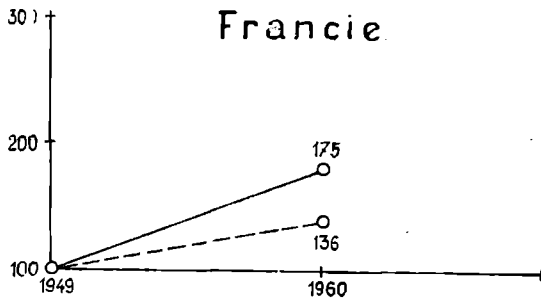
USA

NSR

Francie

— zemědělství
 - - - průmysl

již vyhnána z půdy. V dalším období vzrůstá produktivita v průmyslu i v zemědělství, třebaže nestejným tempem. Ale na jistém stupni rozvoje průmyslu se nutně začne tato disproporce zmenšovat, tzn. produktivita u zemědělství se musí zvětšovat relativně rychleji než v průmyslu.⁸

Uvedený vývoj lze částečně objasnit tím, že budování nové velkovýrobní materiálně technické základny (budovy, stroje, zařízení, komunikace) financovaly především samy JZD přes značné dotace ze strany státu, což obzvlášť v počátečních obdobích existence jednotlivých JZD značně snižovalo hodnotu pracovní jednotky. Stávalo se tudíž, že za stejné množství práce dostávali (a dosud dostávají) pracovníci zemědělství menší odměnu než pracovníci v jiných odvětvích národního hospodářství. K tomu však přistupují i jiné faktory. Na základě průzkumu životní úrovně⁷ při srovnávání doby práce hlavních kategorií pracujících vyplývá zřetelný rozdíl mezi pracovní dobou členů JZD a ostatními pracujícími. Předpokládejme, že v současné době je již hrubý příjem na hlavu v domácnostech družstevních rolníků vyrovnán s příjmy dělnickozaměstnaneckými. (Do tohoto příjmu družstevních rolníků je započítán i důchod ze záhumenku.) Pracovníci v zemědělství mají však delší pracovní den, neboť práce na záhumenku způsobuje, že pracovní doba splývá s volným časem. Dosavadní rozdíl v životní úrovni plyne také z toho, že k průměrné mzdě dělníka a zaměstnance se váží vyšší sociální příjmy (nemocenské, rodinné příplatky, které donedávna družstevník nedostával, atd.), dále pak zaručená dovolená, lepší pracovní podmínky aj. Vezmeme-li v úvahu všechny příjmy domácnosti a vztáhneme-li je na jednoho ekonomicky činného člena domácnosti JZD, pak tento příjem je zhruba o 18 % nižší než příjem na 1 člena dělnickozaměstnanecké domácnosti a ještě na tento příjem musí člen JZD odpracovat asi o 15 % více času. Tím byla velmi citelně narušena rovnováha v materiální zainteresovanosti zemědělství ve srovnání s průmyslem a je proto zcela přirozené, že takováto situace měla za následek přímo masový útěk z venkova do měst. Práce v průmyslu se stávala nepoměrně atraktivnější (hlavně pro mládež nezatíženou majetkovými ani dědičnými přežitky), lépe společensky oceňovanou, a tudíž lépe honorovanou. Poptávka po pracovní síle ze strany průmyslu byla prakticky neomezená, a tím také odčerpávání pracovních sil ze zemědělství nabylo živelného charakteru. A tento víceméně živelný odliv pracovníků ze zemědělství nebude možné zamezit do té doby, pokud bude trvat nábor nových pracovníků do průmyslu, dopravy atd. Proto také nemálo vládních a stranických usnesení směřujících ke zlepšení situace v zemědělství se prakticky neuskutečnilo, mnohé výzvy zůstaly nevyslyšeny a jednorázové akce na pomoc zemědělství se ukázaly jako ekonomicky neefektivní. A nemůže tomu být jinak ani v budoucnu, pokud tyto nerovnosti, o kterých jsme se zmínili, nebudou odstraněny a zemědělství se nestane preferovaným odvětvím nejen z hlediska potřeb zemědělské produkce, ale také z hlediska finančních, bytových a jiných podnětů.

V této souvislosti se vyskytují návrhy, aby již nyní, při přípravách sedmiletého plánu, byly předvídaný takové přírůstky výroby v průmyslu, jež by si vyžádaly větší počet pracovníků ve srovnání s nynějším stavem. Přírůstků průmyslové výroby má být dosahováno výhradně zvýšením produktivity práce (s. Slejška).⁹ S tímto názorem lze souhlasit, avšak nikoliv bezvýhradně. Zaprvé by takto vytvořená „hráz“ odchodu pracovníků ze zemědělství vedla k situaci, že by mladí lidé z venkova byli „feudálně“ připoutáni k zemědělství, nehledě na jejich zájmy a nadání, což je v rozporu s principy socialismu.

2. Je to nereálné vzhledem k situaci v průmyslu a úkolům, které čekají v budoucnu náš průmysl, vědu, výzkum atd.

3. Je to zbytečné, přihlédneme-li k tomu, jak obrovské rezervy pracovních sil máme v technizaci, chemizaci a specializaci zemědělské výroby a efektivnějším využíváním již existující zemědělské techniky.

4. Počítáme-li s tím, že je reálné co do racionalizace zemědělské výroby dosáhnout vyspělé kapitalistické státy, dočkali bychom se brzy přebytku pracovních sil a nutnosti jejich odčerpávání.

Ve vyspělých kapitalistických státech je vyřešena nejen strojová sklizeň obilovin (toto nedělá dnes již ani nám potíže), ale i okopanin, což je v našem zemědělství dosud problém, který naráží nejvíce na nedostatek pracovních sil. V USA je již téměř úplně zmechanizována výroba cukrovky a z 90 % výroba brambor. U nás připadalo v roce 1961 na 1000 ha cukrovky 4,9 kombinovaných sklizeňů se sezónní normou 16—25 ha a 3,2 kombinovaných sklizeňů na 1000 ha brambor se sezónní normou 30—35 ha. Za předpokladu, že by všechny stroje plnily sezónní normu, bylo by možné v agrotechnických lhůtách plně mechanizovat sklizeň asi 10 % brambor a 10 % cukrovky. Tohoto procenta nebylo však v roce 1962 dosaženo.⁴⁰ Zde dochází k největšímu plýtvání živou pracovní silou a k nejzávažnějším nedostatkům pracovních sil. Podle propočtu našich ekonomů umožní realizace komplexní mechanizace při výrobě cukrovky snížit potřebu živé práce z dosavadních 551 hod/ha na 91 hod/ha bez použití živé ruční práce. U brambor by se dalo množství živé práce tímto způsobem snížit z nynějších 243 hod/ha na 54 hod/ha. V případě vybavení zemědělství komplexními investičními celky pro výrobu rozhodujících plodin (obilovin, cukrovky, brambor, pícnin) včetně investičního zabezpečení manipulace s organickými a anorganickými hnojivy lze uspořít našemu zemědělství 250 000 pracovníků proti současné potřebě.

Velké rezervy pracovních sil máme stále ještě v živočišné výrobě, její specializaci a nových formách technologie. To platí především pro výrobu masa, kde snad nejvíce trpíme „velkou malovýrobou“. Naši zemědělští výzkumníci se dosud nemožno dohodnout na optimálním způsobu chovu slepic a výkrmu pečenáčů, zatímco vyspělé kapitalistické státy na tomto úseku dosáhly podivuhodných úspěchů. Velkovýkrmny drůbeže na 10 000—100 000 kusů jsou zde běžným zjevem a v USA existují dokonce farmy s kapacitou 1 000 000 kusů brojlerů najednou, přičemž produktivita práce je zde fantasticky vysoká; 1 pracovník obsluhuje ročně až 100 000 kuřat. Poznatky z drůbežářství se postupně přenášejí i na chov hovězího dobytka a vepřů. V USA jsou případy, kde 50 000 kusů hovězího dobytka obsluhuje 50 lidí; v druhém případě týchž 50 lidí stačí zvládnout farmu o výměře 850 ha s ročním výkrmem 15 000 prasat a chovem 130 prasníc.⁴¹

V této oblasti zemědělské výroby má velký význam krmivářství, kde jsou také nemalé možnosti úspory živé pracovní síly. I zde jsme značně zaostali za vyspělými kapitalistickými státy; tam výroba krmiv má nejen velkovýrobní charakter, ale odpoutává se od zemědělství a stává se novým průmyslovým odvětvím s využitím všech vědeckých metod včetně kybernetiky. Ve Velké Británii již více než pět let propočítávají různé formy optimálního složení krmných směsí, aby v nich byly zastoupeny všechny potřebné živiny. Spotřebuje se zde vše včetně peří a vnitřností z vlastních jatek opět na syntetická krmiva. V USA některé firmy dokonce dodávají krmné směsi a farmáři platí až dodatečně

Je známo, že např. jedna hodina práce při výrobě plastických hmot ušetří tři hodiny práce u vysokých pecí a 1 hodina práce při výrobě umělých hnojiv vydá za 25 hodin dnešní strojové práce v zemědělství. Jak málo jsme dosud využívali (a ještě využíváme) těchto potenciálních možností, charakterizuje tabulka, ilustrující různé podíly výrobních fondů do zemědělství.

Vidíme tedy, že základním dodavatelem produkce pro výrobní spotřebu zůstává stále samo zemědělství, nehledě na to, že jeho podíl se snížil ze 76 % v r. 1948 na 52 % v r. 1960. Výrazný je vzestup podílu strojírenství, avšak podíl chemického průmyslu vzrostl ze 7,4 % v r. 1948 na 8,1 % v r. 1960, a to ještě na úkor rychlého růstu spotřeby pohonných hmot a mazadel.

Stále vyšší podíl průmyslu na technickém vybavení zemědělství je jistě potěšující jev. Avšak jde o to, jaký společenský efekt vykazuje tento růst. Nedostatek kvalifikovaných pracovních sil do jisté míry znemožňuje nebo alespoň brzdí využití v plné míře základních fondů, o čemž svědčí fakt, že vybavenost pracovní síly mechanizačními prostředky vzrostla v posledních letech o 6 % rychleji než produktivita práce. Taktéž celkový růst produkce zdaleka neodpovídá růstu výrobních fondů, jež byly do zemědělství vloženy.

Tabulka 6

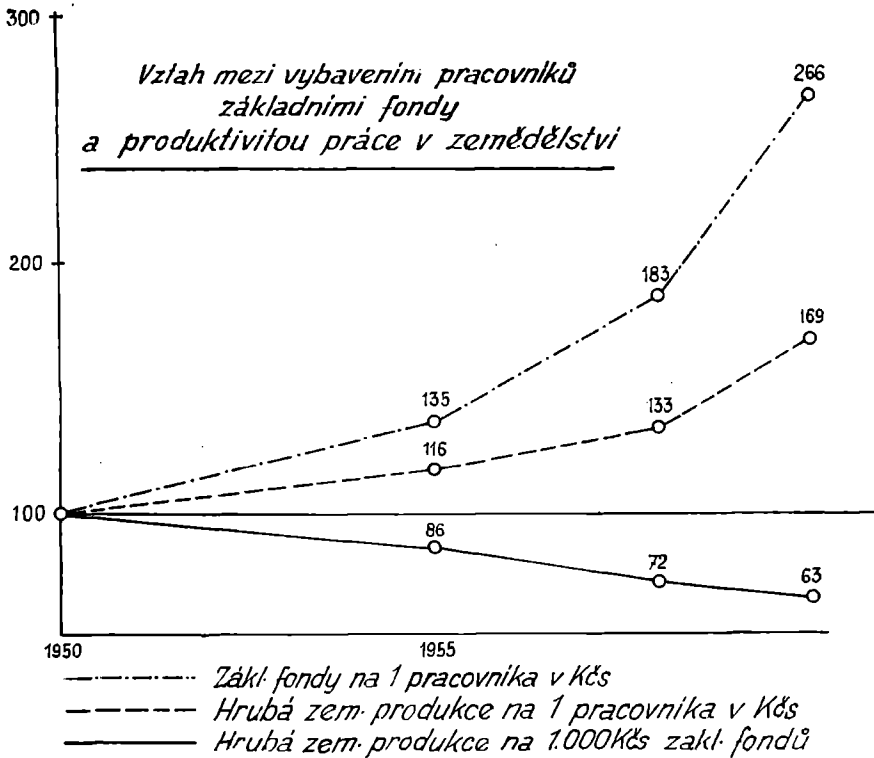
Růst zemědělské produkce, produktivity živé práce v zemědělství a potřeby výrobních fondů¹⁴

Rok — období	Růst produkce	Růst všech výrobních fondů	Růst produktivity práce	Tempo růstu výrobních fondů, zajišťujících mechanizaci prací
1948	100,0	100,0	100,0	100,0
1950	117,0	104,0	123,0	121,0
1952	113,5	111,5	146,0	130,0
1954	114,3	120,1	143,0	145,9
1956	131,5	138,8	157,0	189,0
1958	134,8	156,0	173,0	250,0
1960	140,3	197,0	216,0	320,0

Z tabulky vyplývá, že zatímco výrobní mechanizační fondy vzrostly od r. 1946 do r. 1960 o 220 %, produktivita práce vzrostla za totéž období jen o 116 % a produkce o 40 %. Společenská efektivnost zemědělské techniky v našem zemědělství je tedy naprosto nedostačující; je to přímé plýtvání již vytvořenou zhmotnělou prací v jiných výrobních odvětvích, hlavně v průmyslu (přehledněji viz graf 5). A přece je tato otázka pro další rozvoj našeho zemědělství nesmírně důležitá, uvážíme-li, že zatímco v předválečném období se výrobní proces v zemědělství uskutečňoval tak, že na výrobu zemědělské produkce se asi 80 procenty podílela práce pracovníků v zemědělství a asi 20 procenty výrobní prostředky vyráběné v jiných výrobních odvětvích. Nyní se práce lidí zaměstnaných v zemědělství podílí na roční zemědělské produkci asi 50 procenty a asi 50 % tvoří přenesená hodnota z výrobních prostředků. V roce 1970 bude tento poměr již téměř opačný než v předválečném období. Bude činit 70 : 30 % ve prospěch průmyslu.¹⁵ Je nesporné, že v procesu zintenzivňování a zproduktivňování zemědělství bude docházet ke stále výraznějšímu snižování práce pracovníků v zemědělství a zvyšování podílu přenesených hodnot

z výrobních prostředků vyrobených v průmyslu. Při dosavadním využívání základních fondů by to tedy znamenalo stále větší národohospodářské ztráty.

Odpověď na otázku, jak zamezit těmto ztrátám, není těžké; na první pohled je jasné, že celý problém je v kvalifikované pracovní síle, jež by byla s to této techniky racionálně využít. Avšak kde získat technicky zdatné kádry, to je otázka nadmíru složitá.

Naše zemědělství má každým rokem získat 40 000 mladých pracovníků, abychom napravili subjektivní chyby minulosti. Nábor se však obecně neplní obzvláště v průmyslových oblastech nebo v oblastech s rychle rostoucím průmyslem. Plnění náboru mládeže do zemědělství se pohybuje od 62 % do 85 %. Nejhorší, sotva 50 % plnění náborových úkolů je ve Východoslovenském kraji.⁴⁶ Byli bychom přílišnými optimisty, kdybychom se domnívali, že situace se brzylepší ke všeobecné spokojenosti. Bude nutné se pokusit o jiné formy náboru kádrů do zemědělství. Jedna z možných forem by se mohla uskutečnit tak, že by se vytvořily stálé brigády pracovníků z průmyslu, kteří mají vztah k zemědělství a strojům a tyto stálé pracovní skupiny by v době pracovních špiček byly nasazovány do zemědělských závodů. Po žňové nebo podzimní kampani by se tito pracovníci opět vrátili do svých závodů. Takový způsob „brigád“

by byl nesporně efektivnější než dnešní formy vypomáhání zemědělství, neboť;

1. pracovník vyzbrojený technikou a rozumějící strojům by nahradil 10—15 lidí pracujících ručně a nemajících k této práci vztah (dnešní forma brigád);

2. přispělo by to k lepšímu plnění agrotechnických lhůt, neboť by bylo možno přikročit k druhým a třetím směnám;

3. efekt by se projevil nejen v zemědělství, ale i v průmyslu, úřadech i školách, kde by odpadlo „masové“ vysílání brigádníků do zemědělství, což narušuje plnění plánu v závodech, výukový program na školách atd. Byl by to tedy efekt celospolečenský;

4. při postupném zlepšování stavu pracovních sil v zemědělství a zprůmyslňování zemědělské výroby by se mohly tyto brigády početně omezovat nebo rušit bez rizika předlidské a překvalifikování těchto pracovníků.

Je takový způsob získávání pracovních sil reálný? Myslím že je, budou-li k tomu vytvořeny předpoklady.

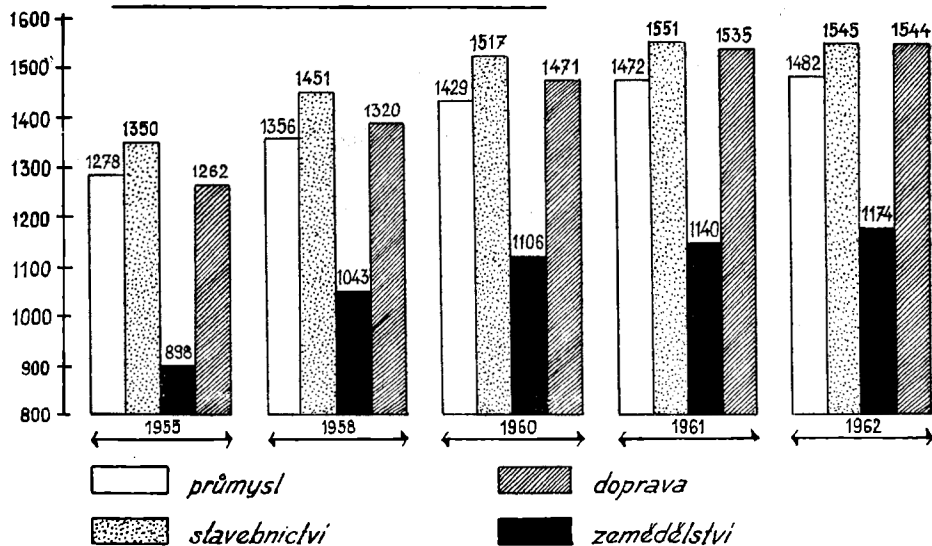
Prvním a základním předpokladem je materiální zainteresovanost. Bylo by nutné nejen zaručit těmto pracovníkům po dobu práce v zemědělství takové příjmy, jako mají ve svých závodech, ale zabezpečit jim pro toto období příjmy vyšší. Nebylo by dokonce škodlivé i „přeplatit“ tyto pracovníky, neboť takovéto přeláčení by bylo pro zemědělské podniky velmi rentabilní vzhledem k tomu, kolik dnes zaplatí nekvalifikovaným a nezainteresovaným brigádníkům a vzhledem ke ztrátám při neodborné a pozdní sklizni. Významnou úlohu by zde musely sehrát prémie, jejichž výše by byla závislá na výsledcích práce. Jistě by vznikly problémy s ubytováním těchto pracovníků a jejich stravováním. Avšak při dobré vůli řídicích orgánů zemědělských podniků by tento problém nebyl neřešitelný, obzvlášť počítáme-li s tím, že mnozí členové těchto brigád bydlí v týchž vesnicích nebo v blízkém okolí a za práci dojíždějí do měst. Je všeobecně známo, že 42,8 % pracovníků zaměstnaných ve městě „přespává“ ve venkovském osídlení. Otevřená zůstává otázka druhé kvalifikace (zemědělské), avšak zde by se jednalo ne tak o důkladnou znalost zemědělství, jako spíše o znalost a ovládnutí zemědělské techniky a to by myslím nebyl u lidí, kteří vyrůstali na vesnicích a mají taktéž „v krvi“ rychlou orientaci ve strojích, neřešitelný problém. K zainteresování těchto pracovníků by bylo možno použít zčásti i naturálních odměn, pokud by se projevil o tuto formu odměny zájem (pro ty, kteří pěstují drobné domácí zvířectvo).

Všechny tyto otázky by ovšem zasluhovaly zevrubného průzkumu a ekonomických propočtů, avšak nepochybuji o efektivnosti tohoto opatření hlavně z hlediska zmírnění dnešního kritického stavu pracovních sil v zemědělství.

Hlavní zůstává otázka získávání stálých pracovníků do zemědělství. Dosavadní praxe se však zaměřuje na propagaci tohoto zaměstnání, zdůrazňování neutěšeného stavu, a tudíž i nutnosti „omlazení“ zemědělství; tiskem i rozhlasem vy počítáváme, kolik nás jako společnost stojí dovoz zemědělských výrobků při nevyužitě kapacitě našeho půdního fondu atd., zkrátka apelujeme hlavně na uvědomělost mladých (nebo i starších) lidí. To je ovšem voluntarismus. Položíme si otázku, co jsme dosud fakticky udělali pro skutečnou zainteresovanost lidí, které chceme do zemědělství získat ať již z hlediska odměňování, společenského postavení nebo (a to hlavně) pro jejich ubytování, což při dnešní bytové tísní hraje mimořádně důležitou roli. Zatím jsme přikročili k projektování a urbanistickému řešení „vesnic budoucnosti“ (to je jistě správné), avšak pro ubytování nových specialistů v zemědělství jsme učinili velmi málo nebo vůbec nic. Po-

rovnáme-li přírůstek bytů v nových obytných domech v obcích různých velikostních skupin, vidíme, že nejlépe jsou na tom města s 50 000 obyvatel a více, kde přírůstek je 35,3 % z celkového ročního přírůstku, ale v počtu obyvatel se podílí pouze 18 % (rok 1961). Naproti tomu ve velikostní skupině obcí do 500 obyvatel je pouze 3,3 % nových bytů z celkového přírůstku, i když podíl z celkového počtu obyvatel v ČSSR je 12,6 %. U velikostní skupiny obcí do

Průměrná měsíční mzda v Kčs

2000 obyvatel je situace nejhorší, neboť zde činí přírůstek bytů 4,8 % a podíl obyvatelstva 29,9 %. Situaci dokresluje také ten fakt, že z celkového počtu postavených bytů připadalo na podnikovou výstavbu 10 %, zatímco na výstavbu v JZD pouze 0,1 %.¹⁷ Vezmeme-li zemědělství jako celek, je ve výstavbě bytů opět nejhorší situace v JZD, kde se k výstavbě bytů fakticky ještě nepříkročilo (kromě individuální výstavby). O něco lepší je situace ve státních statcích, avšak i zde je situace velmi špatná.

Mladí lidé, kteří se rozhodli pracovat v zemědělství, chtějí bydlet, chtějí zakládat rodiny. Ve většině případů ubytování nenacházejí, a proto odchází tam, kde je větší naděje na získání bytů, většinou do preferovaných průmyslových oblastí. Chceme-li zamezit odchod mladých lidí z vesnic, nelze se ani tady omezit na přesvědčování, příp. administrativní zabraňování jejich odchodu, nýbrž je nutno odstranit všechny nerovnosti, které dosud mezi městem a venkovem trvají.

*

Současný stav naší zemědělské výroby neodpovídá úrovni vyspělého socialistického státu. Všeobecně známá teoretická poučka, že centrálně řízená socia-

listická ekonomika je s to likvidovat rozpor mezi zemědělstvím a průmyslem, vzniklý za kapitalismu, zůstala zatím jen poučkou praxí dosud nepotvrzenou. Naopak, z hlediska dnešního stavu výrobních sil v zemědělství a v průmyslu se tento rozpor ještě více prohloubil. Dosáhli jsme nesporně historického úspěchu v tom, že jsme díky kolektivizaci vybudovali základy zemědělské velkovýroby a znemožnili vykořisťování člověka člověkem. Výrobní prostředky v zemědělství jsou zespolečenšeny a tím i výrobní vztahy jsou kvalitativně odlišné od kapitalistických. Avšak potenciální výhody vyplývající z těchto pokrokovějších socialistických výrobních vztahů na vesnici jsou do jisté míry negovány tím, že přechod k těmto novým výrobním vztahům probíhal nepoměrně rychleji než růst úrovně výrobních sil. Stará materiálně výrobní základna byla vyřazena dříve, než mohla být zaměněna novou, velkovýrobní. V období padesátých let jsme si výstavbu socialismu zjednodušili natolik, že jsme podcenili význam zemědělství pro národní hospodářství a přecenili jsme své možnosti co do vybavení zemědělství novou velkovýrobní technikou. Kromě toho ještě nebyl doceněn význam kvalifikované pracovní síly k této technice, a mladým lidem, kteří tehdy i chtěli zůstat v zemědělství, byl vnucován komplex méněcennosti. Heslo padesátých let „vše pro průmysl“ bylo správné jen potud, pokud nebylo uskutečňováno na úkor tempa rozvoje v zemědělství. A protože byly vytvořeny přímo programově lepší podmínky pro práci v průmyslu, která zde byla více společensky ceněna a odměňována, nelze se divit, že plánovaný odchod pracovníků ze zemědělství (obzvláště mladých) nabyl nezadržitelné živelnosti. I když odchod pracovníků ze zemědělství je jev zcela zákonitý a progresivní (probíhající jak v kapitalistických, tak v socialistických státech), je tato progresivnost dána ekonomickým efektem a může tudíž nabýt povahy regresivní v případě negativního vlivu na národní hospodářství. Kolektivizace a centralizace zemědělské výroby je základním předpokladem pro uplatnění velkovýrobní techniky a technologie, kdy jeden pracovník zajišťuje výrobu na stále větší míře zemědělské půdy. Přitom, a to zejména v našich podmínkách je důležité, aby úbytek lidí ze zemědělství byl doprovázen podstatným růstem zemědělské produkce. Jestliže tomu tak není, je odčerpávání pracovních sil ze zemědělství do průmyslu z hlediska národohospodářského neúnosné, a to i v tom případě, že takto převedená pracovní síla ze zemědělství vytvoří v průmyslu více národního důchodu než v zemědělství. Narůstající disproporce a nevyužívání výrobních sil v zemědělství (v našem případě hlavně půdy) zcela pohlcuje úspory společenské práce dosažené v průmyslu. Příliš snadné získávání nových pracovních sil pro průmysl podporuje extenzivní rozvoj tohoto odvětví a rostoucího počtu pracovních sil zde není produktivně využito. Tak např. 30 % průmyslových dělníků se zabývá vnitropodnikovou přepravou a manipulací s materiálem, ačkoliv při řádném vybavení těchto vedlejších činností by bylo možno značnou část těchto pracovníků využít efektivněji. Tato úspora pracovníků by byla přibližně stejná jako nadplánovaný úbytek pracovníků ze zemědělství v letech druhé pětiletky.

To vše jsou důvody, které nás nutí zamyslet se nad tím, zda naše zemědělství trpí skutečnou krizí pracovních sil, nebo zda tato krize je relativní vzhledem k deformacím a rozporům, o kterých jsme se zmínili. V žádném případě nelze popírat nutnost a užitečnost přijímání nových kvalifikovaných pracovníků do zemědělství. Avšak napláňovat si určitý počet nových pracovníků ročně a spoléhat na jejich uvědomění, sílu přesvědčování a názorné agitace znamená oddá-

vat se iluzím. Je bezpodmínečně nutné vytvořit pro tyto pracovníky alespoň přibližně stejné podmínky jako v průmyslu. Materiální zainteresovanost bude hrát ještě dlouhou dobu prvořadou úlohu.

Narušení harmonického rozvoje celého národního hospodářství je zde zcela průkazné. Počátek řetězové reakce při vzniku a narůstání disproporcí v národním hospodářství leží v zemědělství, jehož rozvoj vzhledem k ostatním odvětvím byl podceňen. Hospodářskou stabilizaci v dnešní době již nelze měřit jen množstvím vyrobené oceli na jednoho obyvatele, nýbrž intenzitou zemědělské výroby jako základu pro správný proporcionální rozvoj celého národního hospodářství.

POZNÁMKY

¹ J. Novotný, z referátu předneseného na semináři v Jilovišti u Prahy — únor 1963 — opublikováno ve sborníku *Problémy pracovních sil v zemědělství a úkoly socialistické vesnice*, Praha 1963.

² P. Sagara, tamtéž.

³ V. Budík, *Vliv stavu pracovních sil na ekonomiku JZD*, kandidátská disertace, str. 96.

⁴ Jar. Dupal—Emil Divíla, *Zabezpečení plánovitě reprodukce pracovních sil v zemědělství*, *Zemědělská ekonomika* 1953, č. 7, str. 105.

⁵ Tabulka převzata z tabulkové přílohy k referátu *K některým ekonomickým otázkám sblížení zemědělství a průmyslu*, přednesenému v Praze dne 22.—23. V. 1961.

⁶ Sárka Peltrámová, *Některé národohospodářské důsledky mechanizace zemědělských prací v ČSR v r. 1948—1960*, *Zemědělská ekonomika* 1963, č. 11, str. 603 (tabulka zkrácena).

⁷ J. Kříž, *Sídelní otázky vesnice a životní úroveň obyvatel*, cit. sborník, str. 100.

⁸ K. Marx, *Teorie nadhodnoty*, sv. II, rusky, Moskva 1957, str. 103—104.

⁹ P. Slejška, *Práce v zemědělství, kolektiv a iniciativa*, cit. sborník, str. 152.

¹⁰ Mir. Spelina, *Ekonomická efektivnost soustavy strojů pro komplexní mechanizaci zemědělské výroby*, *Zemědělská ekonomika* 1953, č. 1, str. 15.

¹¹ Imrik Stanek, *Zemědělství ve vyspělých kapitalistických státech*, NPL, Praha 1963, str. 21.

¹² Tamtéž, str. 16.

¹³ Sárka Peltrámová, cit. práce, str. 609 (tabulka zkrácena).

¹⁴ Tamtéž, str. 610.

¹⁵ Josef Bartůnek, *K některým otázkám vyrovnávání úrovně čs. zemědělství na úroveň průmyslu z hlediska uspokojování potřeb společnosti zemědělskými výrobky*.

¹⁶ P. Sagara, cit. sborník, str. 142.

¹⁷ J. Kříž, cit. práce, str. 103.

¹⁸ Graf č. 1—3, podle statistických údajů z cit. práce s. I. Stanka, str. 40—41. Graf č. 4 podle údajů ze statistické přílohy k referátu *K některým ekonomickým otázkám sblížení zemědělství a průmyslu* předneseném v Praze dne 22.—23. V. 1961. Graf č. 5 podle tabulky uvedené v časopisu *Zemědělská ekonomika*, 1963, č. 9—10, str. 509. Graf č. 6 podle *Statistické ročenky* 1963, s. 116.

DIE TENDENZEN DER ENTWICKLUNG DER ARBEITSKRÄFTE IN DER TSCHECHOSLOWAKISCHEN LANDWIRTSCHAFT

Die nationalisierte Industrie der Tschechoslowakei und ihr rasches Entwicklungstempo hat in der Nachkriegszeit Redistribution der Arbeiter aus der Landwirtschaft in die Industrie gefordert. Die geplante Überführung der Arbeitskräfte aus der Landwirtschaft hat aber besonders während des zweiten Fünfjahrplanes spontanen Charakter angenommen. Dadurch ist es zu grober Verletzung der Altersstruktur der landwirtschaftlichen Arbeiter gekommen, wozu noch deren mangelhafte Qualifikation für die Grossproduktionsformen der Wirtschaft tritt. Aber durch diesen unbefriedigenden Zustand der Arbeitskräfte können die Misserfolge der tschechoslowakischen Landwirtschaft nicht erklärt werden, denn auch in den ka-

pitalistischen Staaten ist ein rascher absoluter und relativer Rückgang der Zahl der Landarbeiter zu verzeichnen, aber die landwirtschaftliche Produktion wächst dort. Die Ursache liegt in der mangelhaften technischen Ausrüstung der landwirtschaftlichen Produktion und in der unbefriedigenden Ausnützung der bestehenden Technik. Das Problem hat tiefere Wurzeln. Es handelt sich um den Widerspruch zwischen den sozialistischen Produktionsverhältnissen und den Produktivkräften, die weder quantitativ noch qualitativ den in den sozialistischen Produktionsverhältnissen enthaltenen Möglichkeiten entsprechen. Die Änderungen der Produktionsverhältnisse in der Landwirtschaft verliefen viel schneller als das Wachstum der Produktivkräfte. Reserven für diese Produktivkräfte sind in der Mechanisierung, Chemisierung und Grossproduktionstechnologie zu finden. Jetziger akuter Mangel an Arbeitskräften in der Landwirtschaft kann nur teilweise mit Hilfe der Industriearbeiter beseitigt werden, die die Technik beherrschen und die während der Spitzenarbeiten in die Landwirtschaft eingesetzt würden. Aber das ist nur eine Aushilfe. Das Hauptproblem liegt in der Gewinnung ständiger Arbeiter, die aber nur durch konsequente materielle Interessiertheit gewonnen werden können.

Übersetzt von M. Vácha